

el-MÜSTASFÂ

me I of Al-Mustaşfâ min 'ilm al-uşûl adıyla bir doktora tezi (1987), Beşir Subhî Şübeyr, İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde *Tahricü eĥâdişil-Mustaşfâ fi'l-uşûl li'l-Gazzâlî* ismiyle yüksek lisans tezi (1407) hazırlamıştır. *el-Mustaşfâ*, H. Yunus Apaydın tarafından Türkçeye çevrilmiştir (*el-Mustaşfa: İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, I-II, Kayseri 1994).

BİBLİYOGRAFYA :

Gazzâlî, *el-Mustaşfâ fi 'ilmi'l-uşûl*, Bulak 1324, I-II; İbn Rüşd el-Hafîd, *ez-Zarûrî fi uşûli'l-fıkh* (nşr. Cemâleddin el-Alevî), Beyrut 1994, s. 37-38; Hüseyin b. Reşîk el-Mâlikî, *Lübâbül-Maĥşûl fi 'ilmi'l-uşûl* (nşr. Muhammed Gazâlî Ömer Câbî), Dübey 1422/2001, neşredenin girişi, I, 109-114; Şehâbeddin el-Karâfî, *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerĥil-Maĥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1999, I, 91; Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî, *el-Kâşif 'ani'l-Maĥşûl fi 'ilmi'l-uşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1419/1998, I, 125-126; Gubrî-nî, *'Unvânü'd-dirâye* (nşr. Âdil Nuveyhiz), Beyrut 1969, s. 73; Tüfî, *Şerĥu Muĥtaşari'r-Ravza* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1990, II, 60-65; İsnevî, *Nihâyetü's-sûl* (Muhammed b. Hasan el-Bedaşî, *Şerĥu'l-Bedaşî: Min-hâcû'l-ukûl* içinde), Beyrut 1405/1984, I, 10; İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Beyrut 1989, s. 455; *Keşfü'z-zunun*, II, 1673; Serkîs, *Mu'cem*, I, 531; II, 1414; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *el-Fikrû'l-uşûlî*, Cidde 1404/1984, s. 321-367; Abdullâh Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şûrûĥ ve'l-havâşî*, Ebûzabi 1425/2004, III, 1669-1670; Alemî Hamdânî Meşîş, "el-İmâm el-Gazzâlî ve kütübühü'l-uşûliyye", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-ülûmi'l-insâniyye bi-Fâs*, sy. 7, Dâr-ürbezyâ 1412/1991, s. 33-62.

H. YUNUS APAYDIN

MÜSTA'SIM-BİLLÂH

(المستصم بالله)

Ebû Ahmed el-Musta'sım-Billâh
Abdullah b. el-Mansûr
el-Müstansır-Billâh el-Abbâsî
(ö. 656/1258)

Son Abbâsî halifesi
(1242-1258).

605 (1209) yılında Bağdat'ta dünyaya geldi; Müstansır-Billâh'ın büyük oğludur. Kur'an'ı ezberledikten sonra Şâfiî fıkhı ve hat sanatı öğrendi. Müeyyed et-Tûsî ve bir grup muhaddis ona hadis rivayet etme icâzeti verdi. Müsta'sım-Billâh, babasının ölümü üzerine hilâfet makamına geçtiğinde (10 Cemâziyelâhîr 640 / 5 Aralık 1242) doğudaki İslâm topraklarının büyük bir kısmını ya Moğollar'ca işgal edilmiş veya onların hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştı. Daha batıdakiler ise Bağdat dahil yine Moğollar'ın tehdidi altındaydı ve zaman

zaman gerçekleştirilen yağma akınlarına mâruz kalıyordu.

640'ta (1243) yedi yıllık bir kesintinin ardından Bağdat'tan ilk hac kafilisi yola çıkarıldı. 643'te (1245) Üstâdüddâr İbnü'l-Alkamî vezirliğe getirildi. Aynı yıl kalabalık bir Moğol birliği Bağdat yakınlarında hilâfet ordusuyla çarpıştı. 647'de (1249) Hânîkin'i vurup halkın Bağdat'a sığınmasına yol açan Moğollar Cibâl bölgesine girdi; daha sonra da Harran ve Urfa'yı yağmaladı. 653'te (1256) Altın Orda Hanı Batu Han öldü; Sertak ve Ulakçı'nın kısa saltanatlarının ardından daha önce müslüman olan Berke Han geçti ve İslâmiyet'i ülkesine hâkim kıldı.

Mengü'nün büyük Moğol hanı seçildiği kurultayda Batı İnan, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu ve İrmîniye'yi ele geçirmekle görevlendirilen Hülâgû, 653 (1255) yılında Müsta'sım'dan İsmâîlîler'e karşı giriştiği harekâta askerî destek vermesini istedi. Halifenin durumu devlet adamlarıyla görüşmesi neticesinde bu isteğin Bağdat'ın savunmasını zayıflatılmasına yönelik bir hile olduğu kanaatine varılarak asker yerine değerli hediyeler ve bir dostluk mektubu gönderilmesi kararlaştırıldı. Hülâgû, Hemedan'a ulaştığında halifeye 9 Rebülevvel 655 (27 Mart 1257) tarihli ikinci bir mektup daha yolladı. Mektupta istediği yardımın yapılmamasına duyduğu öfkeyle Büveyhîler'e ve Selçuklular'a açık olan Bağdat kapılarının kendisine nasıl kapatılacağını soruyor ve halifeye surları yıkıp hendekleri doldurduktan sonra ülkenin yönetimini oğluna bırakarak derhal huzuruna gelmesini emrediyordu. Müsta'sım-Billâh, Hülâgû'nun bu mektubuna ve arkasından gelen aynı sertlikteki bir diğere onun henüz toy olduğunu belirten, kazandığı başarıları aldanmamasını öğütleyen, doğudan batıya bütün sultanların ve tebaalarının kendisinin kulu ve askerleri olduğunu, ordusuyla harekete geçtiği takdirde yer yüzünün sarsılacağını belirten cevaplar verdi; ondan cesaret alan adamları da Moğol elçilerine ağır hakaretlerde bulundular. Çılgına dönen Hülâgû gelen elçilere halifenin eğri bir yay gibi olduğunu ve onu ok gibi dümdüz doğrultacağını söyledi. Bu gelişmeler karşısında Müsta'sım-Billâh endişelenmeye başladı, Moğollar'ın gücünü kabul ederek değerli hediyelerle Hülâgû'nun gönlünü almak istediye de artık son aşamada bunu başaramadı.

Hemedan'da bulunan Hülâgû, halifeye bölge devletlerinden yardım ulaştırılmasını engelleyecek bütün tedbirleri aldıktan sonra 9 Rebülevvel 655'te (27 Mart 1257)

Bağdat'a doğru hareket etti. Ordunun Baycu Noyan kumandasındaki sağ kanada bağlı birliklerinin 10 Muharrem 656'da (17 Ocak 1258) Bağdat'ın kuzeybatısında Enbâr şehri yakınlarında karşılaştıkları Abbâsî kuvvetlerini bozguna uğratmalarından sonra Moğollar başka bir engelle karşılaşmadan Bağdat önlerine indiler ve şehri kuşattılar (15 Muharrem 656 / 22 Ocak 1258). İlk günlerde ailesini ve hazinesini yanına alarak bir gemiyle Basra'ya kaçması mümkün olduğu halde kendisine dokunulmıyacağı inancıyla şehirde kalan Müsta'sım-Billâh 4 Safer 656 (10 Şubat 1258) tarihinde üç oğluyla beraber teslim oldu. Hülâgû önce onu hoş karşıladı ve hâlâ çarpışmakta olan askerlerine ve halka artık direnmelerini ve silâhlarını bırakmalarını söylemesini istedi. Tellâlar varısıyla yapılan bu çağrı üzerine çatışmalar sona erdi. Fakat bu defa Moğollar'ın katliamı başladı ve farklı rivayetlere göre bir hafta, bir ay veya kırk gün süreyle halkın hepsi yaşlı, kadın, çocuk demeden öldürüldü; şehir tamamen yağma ve tahrip edildi. Kaynaklarda, daha sonra şehre giren Hülâgû'nun ceset kokusu yüzünden şehirde fazla kalamadığı, nehrin önce kan, ardından atılan kitaplar sebebiyle mürekkep renginde aktığı gibi rivayetler yer almaktadır (ayrıca bk. BAĞDAT; HÜLÂGÜ). Müsta'sım-Billâh işkenceyle hazinesinin yeri söyletildikten sonra öldürüldü (20 Muharrem 656 / 27 Ocak 1258). Müsta'sım-Billâh'ın ölümüyle Bağdat Abbâsî halifeliği tarihe karıştı. Üç yıl sonra Memlük Sultanı I. Baybars, Müsta'sım'ın amcası Ahmed b. Muhammed'i el-Müstansır-Billâh unvanıyla Kahire'de halife ilan etti. Böylece Abbâsî hilâfeti yeniden kurulmuş oldu.

Kaynaklar, Müsta'sım'ın kişiliği ve yöneticilik vasıfları hakkında genellikle olumsuz bilgiler içermektedir. Ancak onun döneminde de Bağdat'ta canlı bir ilmî ve edebî hayat yaşandığı söylenebilir. Halife hat sanatının meşhur ismi Yâkût el-Musta'sımî'yi himaye etmiştir. Onun imar faaliyetleri arasında kayda değer olanlar da ilme ve edebiyata yöneliktir. Bağdat'ta hilâfet sarayının yanına yaptırılan karşılıklı iki binadan oluşan ve Hizânetü'l-Musta'sım-Billâh adıyla anılan kütüphane bunların başında gelir. Safiyyüddin el-Urmevî'nin burada çalıştığı, halifenin emriyle bazı kitapları istinsah ettiği, kütüphanenin anahtarlarının da kendisinde durduğu bilinmektedir. Müsta'sım-Billâh, 1 Ramazan 654'te (22 Eylül 1256) Medine'de çıkan bir yangında büyük ölçüde tahrip olan Mescid-i Nebevî'yi yenilemeye başlamış, fakat Mo-

ğol saldırısı sebebiyle inşaat yarım kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, II, 181-189, 194; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ* (Öztürk), I, 96, 268, 273; III, 56, 57, 89-90, 280, 281, 283, 288, 290; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 313-317; Ebü'l-Ferec, *Târih*, II, 544, 545, 546, 547, 554, 556, 568, 569, 570; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb*, V, 321-377; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 333-338; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmî'u't-tevârih* (trc. M. Sâdik Neş'et v.dğr.), Kahire, ts., I, 233-234, 238, 267-268, 270-293; İbnü'l-Fuvâtî, *el-Havâdisü'l-câmî'a* (nşr. Beşşar Avvâd Ma'rûf – İmâd Abdüsselâm Raûf), Beyrut 1997, s. 185-367; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XXIII, 174-184; Yâfîi, *Mir'â-tü'l-cenân*, Kahire, ts., IV, 104-105, 130-138, 147; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VIII, 211, 261, 262-263, 267-274; IX, 172; X, 103; el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. el-Abbas el-Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk* (nşr. Şâkir Mahmûd Abdülmün'im), Beyrut-Bağdat 1395/1975, s. 509-513, 516, 518-521, 524, 528, 535-537; Makrizî, *es-Sülûk*, I, 311, 312, 320, 355, 382-384, 394-400, 409-410; Bedreddin el-Aynî, *İkdü'l-cümân* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1407/1987, I, 70, 110, 117, 120-121, 158, 167-178; Muhammed Mâhir Hamâde, *el-Veşâ'îku'l-hurûbî's-şalibiyye ve'l-ğazvî'l-Moğûlî li'l-âlemi'l-İslâmî*, Beyrut 1406/1986, s. 245-351; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilası ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgü Dönemleri*, İstanbul 2005, tür.yer.; a.mlf., "Moğol İstilasıyla İlgili Çin Kaynakları ve Si Shi Ki'ye Göre Hülâgü'nun Batı Seferi", *Marife*, V/1, Konya 2005, s. 85-96; R. S. MacKensen, "Four Great Libraries of Medieval Baghdad", *The Library Quarterly*, II, Chicago 1932, s. 279-299; J. De Somogy, "A Qasida on the Destruction of Baghdad by the Mongols", *BSOAS*, VII (1933-35), s. 41-48; J. A. Boyle, "The Death of the Last Abbasid Caliph: A Contemporary Muslim Account", *JSS*, VI (1961), s. 145-161; K. V. Zetterstéen, "Müstâsım", *İA*, VIII, 832; Abdülazîz ed-Dürî, "Bağdat", *DİA*, IV, 431-432.

HACI AHMET ÖZDEMİR

el-MÜSTATREF

(المستطرف)

İbşîhî'nin

(ö. 854/1450 [?])

ansiklopedik bir antoloji
niteliğindeki eseri

(bk. İBŞİHÎ).

MÜSTAZ'AF

(المستضعف)

Kur'an-ı Kerim'de

toplum içerisinde ezilen, küçük görülen
veya kendilerini öyle hissedilen
ya da sayılarının azlığı
ve güçsüzlükleri sebebiyle
etkisiz kalan kimseler için kullanılan
bir tabir

(bk. MÜSTEKBİR).

MÜSTAZHİR - BİLLÂH

(المستظهر بالله)

Ebü'l-Abbâs el-Müstazhir-Billâh Ahmed
b. Abdillâh

el-Muktedî-Biemrillâh el-Abbâsî
(ö. 512/1118)

Abbâsî halifesi

(1094-1118).

19 Şevval 470'te (5 Mayıs 1078) Bağdat'ta doğdu. Babası Halife Muktedî-Biemrillâh, annesi Türk asıllı Altun adlı bir câriyedir. Babasının ölümü üzerine (487/1094) Vezir Amîdüddeve İbn Cehîr veliaht Ebü'l-Abbas Ahmed'i çağırıp vefat haberini verdi ve kendisine biat etti. Ardından o sırada Bağdat'ta bulunan Selçuklu Sultanı Berk-yaruk'a durumu bildirerek ondan da yeni halife için biat aldı. Muktedî-Biemrillâh'ın ölümü üç gün sonra açıklanıp Ebü'l-Abbas Ahmed, Müstazhir-Billâh lakabıyla halife ilân edildi (18 Muharrem 487 / 7 Şubat 1094). Cülüs merasimine İbn Cehîr, Sultan Berk-yaruk'un veziri İzzülmülk b. Nizâmülmülk, kardeşi Bahâülmülk, Selçuklu emirleri, Abbâsîler'in nakibi Tarrâd b. Muhammed, Alevîler'in nakibi Muammer el-Alevî, Kâdilkudât Ebû Bekir eş-Şâmî, Gazzâlî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî, Ebü'l-Vefâ İbn Akil ve diğer meşhur âlimler katıldı. Müstazhir-Billâh'ın ilk icraatı kardeşlerini tutuklamak oldu.

Halife Muktedî-Biemrillâh'ın son dönemlerinde Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Sultan Melikşah'ın bir ay içerisinde ölmelerinin (485/1092) ardından Büyük Selçuklu Devleti taht kavgaları yüzünden sarsılmaya başladı. Bu karışık ortamda halife olan Müstazhir-Billâh, en güçlü konumdaki taht iddiasının saltanatını tasdik edip Bağdat'ta onun adına hutbe okutmak zorunda kalıyordu. 487 (1094) yılında Berk-yaruk'u meşrû ve kendisine saltanat hil'atleri gönderen Halife Müstazhir Tutuş'un Harran, Urfa, el-Cezîre, Diyarbekir, Ahlat, Azerbaycan ve Hemedan'a hâkim olup Berk-yaruk'u yenmesi üzerine Fahrülmülk Ali b. Nizâmülmülk ve Bağdat Şahnesi Aytakin Ceb'in ısrarıyla Tutuş adına hutbe okuttu (Şevval 487 / Ekim-Kasım 1094). Ertesi yıl Tutuş Berk-yaruk karşısında mağlûp olarak öldürülünce hutbe tekrar Berk-yaruk adına okunmaya başlandı. Daha sonra Muhammed Tapar'ın saflarına katılan Bağdat Şahnesi Sa'düddeve Gevherâyin isteği üzerine Halife Müstazhir, hutbeyi Muhammed Tapar adına (17 Zilhicce 492 / 4 Kasım 1099), Berk-yaruk'un 17 Zilkade

494'te (13 Eylül 1101) Bağdat'a girmesiyle onun adına okuttu. Hille Emîri Sadaka b. Mansûr'un baskısıyla, Muhammed Tapar adına okunan hutbe Sultan Berk-yaruk'un Bağdat Şahnesi Gümüştegin'in 496'da (1102) Bağdat'a hâkim olmasıyla tekrar Sultan Berk-yaruk adına okundu (23 Rebî-ülevvel 496 / 4 Ocak 1103). Bu mücadele Muhammed Tapar'ın tek başına tahta geçişine kadar sürdü (498/1105). Müstazhir'in Bağdat'ta sadece kendi adına hutbe okutduğu ve hiçbir taht iddiasının adına yer vermediği dönemler de olmakla birlikte Selçuklular'ın içinde bulunduğu bu karışık ortamdan istifade edip Abbâsî halifeliğinin kaybettiği siyasî güç ve iktidarı lehine kullanamamış. Bağdat'ı Selçuklu sultanlarının tayin ettiği şahneyle birlikte yönetmenin dışında hiçbir siyasî faaliyette bulunamamıştır.

Selçuklu hânedanı mensuplarının taht kavgalarıyla meşgul olmasını ve İslâm dünyasının güçlü bir siyasî iradeden mahrum bulunmasını fırsat bilen Haçlı orduları bu dönemde Ortadoğu'yu istilâ ederek Urfa (1098), Antakya (1098) ve Kudüs'te (1099) birer Haçlı devleti kurdular. Haçlılar'ın müslüman topraklarını ele geçirip Kudüs'e doğru ilerlediklerini haber alan Müstazhir-Billâh, 491 (1098) yılında Sultan Berk-yaruk'a elçi göndererek Haçlı ordularına karşı yardım istedi. Sultan Berk-yaruk bütün emirlerin Bağdat'ta toplanıp Haçlılar'a karşı Vezir İbn Cehîr ile birlikte sefere çıkılmalarını emretti. Aralarında Hille Emîri Seyfûddeve Sadaka ve Sa'düddeve Gevherâyin gibi ünlü şahsiyetlerin de bulunduğu kumandanlar Bağdat'ta toplandı. Ancak daha sonra azimleri kırdı ve sefere çıkmadan dağıldılar (İbnü'l-Cevzî, IX, 105). Trab-luşşam Emîri Fahrülmülk İbn Ammâr 501'de (1108) Bağdat'a gelip halifeden Haçlılar'a karşı yardım istedi ise de bu yardım gerçekleşmedi. Üç yıl sonra Suriye'nin çeşitli şehirlerinden gelen bir heyet ağlayıp feryat ederek cuma namazının kılınmasına engel oldu ve Haçlılar'a karşı âcil yardım istedi. Halife Müstazhir bu olaya çok öfkelendi ve olaya katılanların şiddetle cezalandırılmasını istedi. Ancak Sultan Muhammed Tapar halifeyi bundan vazgeçirdi. Musul Valisi Mevdûd b. Altuntegin, Muhammed Tapar'ın emriyle Haçlılar'a karşı sefere çıktı. Dimaşk Atabegi Tuğtegin de Receb 509'da (Kasım-Aralık 1115) Bağdat'a giderek Muhammed Tapar ve Halife Müstazhir ile görüşüp Haçlılar'ın Dimaşk'ı istilâ tehditlerine karşı yardım talep etti.

Bâtınîler'le mücadele Müstazhir-Billâh döneminin önemli olaylarından biridir. Sel-